

Jancsák Csaba

HALLGATÓI DEMOKRÁCIA ÉS A HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZATISÁG MAGYARORSZÁGON (1988–2008)*

A magyarországi felsőoktatási hallgatók önkormányzati rendszere napjaink egyik legérdekesebb „demokrácia iskolája”. Ez az a színpad, ahol a tagok¹, tehát a választók és a képviselők, a diákvezérek az előzetes ismeretei, vélekedései, nézetei (néhánykor tévképzetek) jártasságokká és készségekké vál(hat)nak. Mindennek alapvető feltétele az egyéni és közösségi aktivitás, az aktív részvétel, amelynek, tehát a beleszólásnak a fejlesztése – mint tudjuk – a fiatalok társadalmi integrációjának központi eszköze. A participáció értelmezésünk szerint, a közösség mindennapi életében és döntéseiben való részvétel jelenti. Meg kell jegyezzük, hogy vannak kutatók, akik szervezeti tagságot is értenek alatta, ám a részvétel jelentésmezeje ennél sokkal szélesebb: egyszeri aktus helyett gondolkodásmód és tevékenység, melyek alapját a társadalmi értékek és normák világa jelenti és a közéleti cselekvésben, cselekvésmintákban érhetőek tetten. Az aktív állampolgár tehát részt vesz a közösség mindennapi életében és véleményét nyilvánít, sőt folyamatosan jelen van, a közösség kicsiny, illetve nagy döntéseinek meghozatalában.

Az európai demokráciák több évszázados fejlődésének egyik kézzelfogható társadalomszervezési végterméke a szubszidaritás elvének széleskörű alkalmazása. Az a gondolat, amely szerint a helyi problémákat legjobban az érintettek tudják hatékony önszerveződés révén megoldani, a nyugati demokráciákban általánosan elfogadott

* Elhangzott Az állampolgári kompetenciák és a gazdaság című konferencián. Szeged Megyei jogú város Polgármesteri Hivatal dísztermében, 2008. május 29. 10.00–13.30

¹ A hatályos felsőoktatási törvény szerint a hallgatói önkormányzatnak az adott intézmény minden beiratkozott hallgatója a tagja.

gyakorlattá vált. A szubszidaritás ugyanakkor nem csak és nem elsősorban területi tagolódást, hanem a feladatok ésszerű megosztását is jelenti. Különösen érvényes ez a felsőoktatásra, ahol a hallgatókat érintő kérdések rendezésébe különböző intézményi formákban egyre bővülő hatáskörrel kerültek bevonásra a diákok.

A demokratikus intézményrendszerek működésének, működőképességük megőrzésének alapvető eszközei az önkormányzatok. A társadalmi önigazgatás e sajátos szervezeti keretei egyaránt alkalmasak a szakmai és a politikai érdekek és értékek artikulációjára. A kérdések és a problémák felvetésének és rendezésének delegálása úgy az érintettek, mint a központi hatalom szempontjából evidens érdek. A nagy rendszerekben mutatott életképesség és sikeres működés indokolta az önkormányzatiság kialakítását a felsőoktatási intézmények sajátos rendszerében is. Az érdek képvisellete, a problémák felvetése, megoldási javaslatok kidolgozása, elfogadása és végrehajtása is olyan feladatok, amelyekkel a leginkább eredményesen a közeget sajátként kezelő diákképviselők tudnak megbirkózni.

A HALLGATÓI KÉPVISELETI RENDSZER TÁRSADALMI MOZGALMI GYÖKEREI

A társadalmi mozgalmak – Szabó Mátét (1986) idézve – mindig tükröt tartanak az össztársadalmi közéleti fejlődés elé, mert többnyire a problémák felmutatása és az azokra való válaszkeresés céljából születnek meg. A társadalmi mozgalmak a társadalmi tanulás, az innováció, a reform funkcióiból vállalnak részt, és a társadalom problémáinak megismerésére sarkallják az állampolgárokat. Ugyanakkor egy társadalmi mozgalom csak a történelem ritka pillanataiban válhat az adott színpad aktorává. „A társadalmi mozgalmak, mintegy »katalizátor funkciót« ellátva, felvetnek olyan problémákat és megoldási módokat a politikai struktúrát illetően, amelyeket a politikai intézményrendszer átvállalhat és reformok révén intézményesíthet” (Szabó 1986:1) – ez viszont a kiváltó mozgalmak életvilágát is átalakítja, mert vagy (az új rendszerben való) feloldódáshoz vagy szervezetté (közfeladatot ellátó 'hivatallá') váláshoz vezethet.

Mozgalmi célokra, elvekre épülő közösségi szerveződések ugyanis történeti szakaszuktól függően céljaikat, motivációjukat és fejlődésüket tekintve sajátos körét alkotják az informális közösségek tágabb halmazának, melyeket a legnagyobb fokú flexibilitás jellemez: maguk a célok, sőt az érték-meghatározások is folyamatosan változ(hat)nak. Van azonban néhány érdekes, jól körülhatárolható pont, amely a kohézióját adja ezen csoportoknak. Az egyik a mozgalom kialakulását generáló társadalmi probléma, illetve annak forrása-ként, előidézőjeként identifikált másik csoport. Sok esetben a „másik csoport” meghatározása, a mozgalmi csoporttól, mint vonatkoztatási csoporttól való távolságának pragmatikus leírása és céljaik program-szerű szétválasztása vezethet akár spontán jellegű mozgalom-hálózat kialakuláshoz, máskor azonban csupán egy adott érték (vagy közösségi érdek/érték képviselő) hiánya is elég hozzá. (Szabó 1998)

„Nagyon hamar eljutottunk ahhoz a két alapköveteléshez, amiről szólt tulajdonképpen a 1988. szeptember 28-i sztrájk. Az egyik az egyetemi autonómia, a másik pedig a tanszabadság. Elég kezdetleges elképzeléseink voltak még, de úgy tűnt, hogy maga a forma, az hogy sztrájkolni lehet és az egész ugye '88-ban már benne volt a levegőben, hogy itt valami nagy változás lesz, hogy ebben ott lehetünk, oda rakhatjuk magunkat, egy kicsit előre mehet az egyetemi ifjúság, ez nyilván mind-mind benne volt, meg hát »eper és vér« és minden fajta ilyen romantikus elképzelés, amit az ember 20-21 évesen még komolyan gondol. (Pikó András egykori JATE bölcsész-hallgató, az 1988. október 24-i szegedi demonstráció főszervezője)

„Mi egyszerűen csak erről egy vitát akartunk, illetve ki akartunk követelni valamit, de nem volt igazból ennek a dolognak egy olyan klasszikus értelemben végig vitt forradalmi technikája, hogy akkor kitűzzük, hogy idáig jutunk el és akkor majd ezt, hogy ha megvalósítjuk, akkor mindenki hátradőlhet és akkor jó lesz. Ugyanakkor olyan szempontból valóban klasszikus forradalomnak tekinthető, hogy nagyon hamar kiderültek, hogy kik tartoznak a »zsirondhoz«, kik a veszettek. Mi »zsirondisták« voltunk tehát a tárgyalásos technikákat részesítettük volna előnyben. A nálunknál radikálisabbak

nagyon hamar kitalálták, hogy mi tulajdonképpen megalkuvók vagyunk.” (Pikó András)

Alapvető kérdés tehát, hogy egy társadalmi mozgalomra épülő csoport, vagy hálózat milyen helyet foglal el a közösségi szerveződések között, illetőleg, hogy céljait tekintve tud-e tartósan intézményesülni a rendszerben?

A TÁRSADALMI KÖRNYEZET, A HALLGATÓI MOZGALOM MELEGÁGYA

A '80-as évek reformjainak szükségessége az elsők között érte el a felsőoktatás területét. A hetvenes évek közepétől, 1976 és 1986 között az összhallgatói létszám elsősorban gazdasági okokra hivatkozva 11,1%-al csökkent.

A felsőoktatás az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt egyrésztől elszigetelődött a többi társadalmi alrendszerrel, másrészt képzése rövid távú (terv)gazdasági célokat szolgált.

A nyolcvanas években nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarországi felsőoktatás válságba került. A válságot felismerve a hetvenes évek végétől a különböző szakmai műhelyekben, később pedig párt, illetve állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. Ezt a szakmai munkát mutatja be Palovecz János (1981). A hallgatóság a nyolcvanas évek elején látványosan aktivizálódott. Megjelentek a képzési, elhelyezkedési gondok is, az értelmiségi pályák telítődése miatt pedig élesebbé vált a verseny, növekedett a társadalmi visszaélések és összefonódások száma. Az egyetemi hallgatói tömegek is lassan a praktikus, középosztályi (polgári) értékek felé orientálódtak. (Gábor 1992)

A folyamatok nyilvánvalóvá tették, hogy ez az átalakulás nem lehet végbe szerep- és értékváltás nélkül. E folyamat során a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái egyre inkább eltérnek a hagyományos normáktól, vagyis egyre inkább saját maguk fogalmazák meg mintáikat. Az új ifjúsági korszak legfontosabb jellemzője a nemzedéki szerveződés fontosságának fölerősödése, vagyis az ifjúság

autonómiájának nagyfokú növekedése lett. Az ifjúság mintakövetőből lassanként mintaadóvá vált. (Zinneckzer 1986, 1990) „Először autodidakta, önellátó módon hozták létre a felsőoktatási második gazdaság, »második társadalom«, a »második egyetem« alaptéziseit: házi önképzőköröket, fél-ellenzéki folyóiratokat. Ezután a szamizdatosokkal, a repülőegyetemi előadásokkal kapcsolatba kerülve próbálkoztak meg ama ismereteket megszerezni társadalmukról, amelyeket az első egyetemen nem szerezhettek meg.” (Balog 1993:24-25)

KORSZAKVÁLTÁSBAN: ÚJ HALLGATÓI MOZGALOM KEZDETEI

A hallgatói mozgalom tehát több oldalról is erősödött: egyfelől volt egy társadalmi és kulturális reformtörekvés, amely elsősorban a magyar társadalom mozgolódásának visszhangjaként jelentkezett, másrészt létezett egyfajta egyetempolitikai reformigény is, amelyet főként a végzős hallgatók, illetve a fiatal oktatók kezdeményeztek.

Az oktatási törvényen alapuló 1986-os miniszteri rendelet² – a Szervezeti és Működési Szabályzatok (SZMSZ) kivételével – az összes intézményi-kari szabályzat (ösztöndíj-, vizsga-, tanulmányi és fegyelmi ügyek) és a hallgatókat közvetlenül érintő oktatásszervezési intézkedések (vizsganapok, vizsgarend) esetében egyetértési joggal ruházta fel a hallgatói önkormányzatokat. A változások fő irányának elvét jól mutatja az a nagy jelentőségű miniszteri rendelet³ is, amely az intézményi tanácsokban egyharmados képviselőt biztosított a hallgatóknak.

Talán ez volt a legjelentősebb lépés a hallgatói mozgalmak történetében, amit nem csupán demokratikusan megillető jogként, hanem egyfajta hatalomként is értelmezhetünk. Ugyanakkor a felsőoktatás-politika reformer képviselőinek (akik ekkor mind az

² A művelődési miniszter 24/1986. (VIII.31.) számú rendelete „*A felsőoktatási intézményekben működő KISZ-szervezetek, továbbá a hallgatói közösségek és a hallgatói képviselők jogairól*” szól.

³ A művelődési miniszter 20/1986. (VIII.31.) számú rendelete „*A felsőoktatási intézmények szervezetéről és működéséről*” szól.

intézményi, mind az állami tisztségekben kisebbségben voltak) szükségesnek mutatkozott az erős hallgatói támogatottság ki- és felhasználása, melyhez nélkülözhetetlen volt a politikai szereplővé vált (és egyébiránt a régi mintákat követő és emiatt a hallgatók között kevésbé hiteles) KISZ⁴ által az egyetemi-főiskolai diákéletből való kihullása után keletkezett úrben még csak formálódó hallgatói szervezet alapjainak lerakása és megerősödésének támogatása.

Ugyanakkor persze a hallgatói képviseleti rendszer⁵ megalakulása után még nem tudott kompetens politikát felmutatni. Az általa delegált képviselők az Egyetemi Tanácsban nem értették a nyelvezetet, nem ismerték a személyi összefüggéseket, idegenül mozogtak az Egyetemi Tanácsban, ellentétben a KISZ-szel. „Nem politizáltunk okosan..., nem találtuk meg a funkciónkban a lényeges súlypontot.” (Pikó 1985) Az 1985-ös oktatási törvény elfogadása – amelynek legnagyobb eredménye a KISZ mellett szerveződő hallgatói mozgalmak legalizálása lett – visszafordíthatatlanul utat engedett a hallgatói mozgalmak érdekképviseleti szervezetté válásához.

A felnőtt egyetemi-közéleti reformerek a diákok vezetőitől egyaránt számíthattak a reformpolitika támogatására és a – nélkülözhetetlen – hallgatói tömegbázis biztosítására. Nem hanyagolható el azonban az a történelmi tény sem, hogy a felsőoktatás vezetői (rektori, dékáni, professzori szinten, de állami hivatali szinten is) egyre többen kerültek ki az 1956-os forradalom előtt és alatt szerveződő és működő Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ)⁶ egykori tagjai, szervezői, vezetői, vagy éppen ellenzői és lerombolói közül, akiknek élő emlékeik voltak a diákmozgalom önkéntes jellegéből adódó szellemi és erkölcsi erejéről, társadalmi támogatottságáról. Egyfajta természetes érték- és érdekkapcsolódás

⁴ A KISZ utódszervezete a DEMISZ a magyarországi politikai paletta ifjúságot képviselő szervezeteként, tényezőjeként definiálta helyzetét.

⁵ =HKR, másutt HKB (Hallgatói Képviselő Bizottság), HKT (Hallgatói Képviselő Testület), HÖT vagy HÖK (Hallgatói Önkormányzat)

⁶ A MEFESZ 1956. október 16-án a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Auditorium Maximumában alakult meg. Az egyetem akkori hallgatói spontán (ma úgy mondanánk: öntevékeny) gyűlésre jöttek össze a BTK Auditorium Maximumában, és elhatározták, hogy politikamentes szervezetet a

alakult ki tehát az egyetemi-egyetempolitikai reform oktató és hallgató képviselői között.

A hallgatók független rétegszervezet-létrehozási törekvéseit a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ, 1957-1989) hasonlóan az 1956-os MEFESZ megalakulásakor, ugyanazon politikai és/vagy taktikai reflexek mentén a KISZ-által irányított országos szervezeti rendbe szeretne volna becsatornázní. Ezek egyike az úgynevezett Országos Diákszövetség volt, amelyet kétévente-háromévente hívtak össze, és ahol a fiatalok a „KISZ szárnyai alól” mondhatták meg szűrt (ma úgy mondanánk: a rendszer számára politikailag korrekt nyelven megfogalmazott) véleményüket. Ám az 1988 tavaszán Veszprémben megtartott Diákszövetségi Parlamenten már a jelenlévők fejére olvasták az állami vezetőknek az 1983-ban Gödöllőn tartott ülés óta húzódó és elfektetett egyetemi reformokat.

„Ebből aztán végképp elegünk lett, egyrészt azt mondtuk, hogy a Diákszövetségi Parlamentek minket többé nem érdekelnek. A Diákszövetségi Parlamenteket a KISZ hívta össze, az akkori KISZ KB szervezte. Meg azt mondtuk, hogy nekünk ne szervezze a KISZ, meg a KISZ KB, meg senki se az életünket, hanem mi magunk ezt fel fogjuk építeni.” (Fábri György, egykori ELTE bölcsészhallgató, az OFESZ főszervezője)

A következő lépés a Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsából (MISZOT) való kilépés kinyilvánítása volt.

MEFESZ-t (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) hoznak létre. A következő, alakuló gyűlésükkor (1956. október 20.) a forradalmi hangulat oly magasra hágott, hogy a jelenlévő mintegy hatszáz hallgató (az egyetem akkori létszáma 3000 körül mozgott) tizenkét pontban követeléseket fogalmazott meg. A pontok között tanulmányi kérdések (mint az orosz nyelv tanítása egyeduralmának megszüntetése, vagy a zenei középiskola főiskolai rangra emelése) mellett diákszállás-építést, az orosz csapatok kivonását, a beszolgáltatások megszüntetését és demokratikus változásokat sürgettek. A Szegedről induló mozgalomhoz október 21. és 23. között az ország majd minden egyetemének hallgatósága csatlakozott, a műegyetemi tüntetés (23-án) a szegedi pontok fő csapásirányán szerveződött. A forradalom leverése utáni megtorlás (1956 – 58) a szegedi egyetemi élet képviselőit és a diákszervezet vezetőit is elérte, számos oktatót és hallgatót ítéltek súlyos börtönbüntetésre. Ld. még Kiss Tamás 2002 és Jancsák 2007.

A GYÚJTÓSZIKRA

A hallgatói önkormányzati mozgalom közvetlen előzményeként értékelhető megmozdulás 1988. szeptember 28-án történt. A szegedi bölcsészkar hallgatói (és a hozzájuk csatlakozó oktatók) egynapos sztrájkjuk (mely ismét az „audmax”-ban volt) után levelet írtak a Művelődési Minisztériumhoz (MKM), melyben követelték a magyar felsőoktatás reformját.

A 1988 őszi szegedi megmozdulások tulajdonképpen egy aprócska ügy miatt kezdődtek: a szeptember elején nyilvánvalóvá vált, hogy az ötödéves hallgatóknak, a korábbinál kétszer több órát kell az utolsó évben hospitálniuk, hogy így tegyenek eleget a képzés követelményeinek. Ez volt az a csepp, amely az akkor már csíráiban létező, a KISZ-től független hallgatói érdekképviselőket arra ösztönözte, hogy cselekedjék. Onnan indulva, hogy egy sajátos hallgatói érdeksérelemnek mi a megoldása, odáig jutottak el, hogy tulajdonképpen az egész magyarországi felsőoktatási rendszer rossz és magát az egész rendszert kell változtatni.

1988. október 28. Megérkezett Szegedre az MKM válaszevele, melyet a hallgatók nem fogadtak el és sztrájkot szerveztek. 1988 november 23-24-én a zsúfolásig megtelt Auditorium Maximum előadóteremben (1956 után) újra követelésként fogalmazódott meg az orosz nyelv mellett más nyelvek oktatása és a marxista gondolkodás mellett más gondolatkörök megismerésének kívánsága is. A megmozdulás (melynek Pikó András V. éves hallgató volt a főszervezője) ezúttal is országos csatlakozásokat vont maga után. Az országos szolidaritási demonstráció főbb követelései voltak: egyetemi autonómia, tanszabadság, belső demokrácia, és hatékony, megemelt finanszírozás. Ekkor már több helyütt felmerült az igény egy országos szervezet létrehozására.

„A kiindulópont az oktatói munka hallgatói véleményezése volt, amit egyszerűen nem tudtunk megszervezni. Nem tudtuk megszervezni, mert kiderült, hogy ha mi ezt komolyan akarjuk venni, hogy az oktatói munkát a hallgatók véleményezik, amely egyébként minden nyugat-európai egyetemen megszokott történet, akkor, hogy en-

nek értelme legyen, magyarán, hogy legyen hatása az oktatók alkalmazására, díjazására, pozíciójára, ahhoz – végig vezettük logikailag – az egész felsőoktatási rendszert meg kell változtatni. És így jutottunk el arra a gondolatra, 1988 közepére, hogy egy radikális felsőoktatási reformra van szükség.” (Fábri György)

„A dolog attól vált komolyabbá, hogy számunkra meglepő módon nagyon jó visszhangja volt az egyetemi közéletben ennek a sztrájknak, azon nyomban jött Pestről, az ELTE-ről egy távirat, meg máshonnan is és egyszerűen nem lehetett kikerülni azt, hogy, tehát nem lehetett azt mondani, hogy nem, mi csak Szegedben gondolkodunk. Összejöttek találkozóak a pesti Bölcsészkar Hallgatói Önkormányzatának vezetőivel, tulajdonképpen ez volt az az élesztő, amitől ez a dolog tulajdonképpen földagadt azzá, hogy létrejöjjön az első magyar hallgatói országos érdekképviselet, az OFÉSZ.” (Pikó András)

„Erről a magyar politikatörténet ugye nem vesz tudomást, de ez 1956 után az első országos, nem államilag szervezett megmozdulás volt. Mi nem akartunk országos politikát, pártpolitikát csinálni. Ez egy radikális különbség volt, mondjuk az akkor szintén induló Fideszes gondolkodással szemben. A Fideszes szubkultúra országos politikát akart csinálni, mi szakmapolitikát akartunk csinálni. Ez nagyon éles különbséget jelentett, hogy milyen éleset ez például abban is megjelent, hogy 1988 őszén a kecskeméti Diáktanárszabványtervező Bizottság, a három nappal az országos demonstráció után a mozgalom képviselői szembe kerültek az akkori KISZ KB és az akkori Fidesz képviselőivel, tehát akkor ők együtt érveltek velünk szemben. Ezt azért így érdemes látni, mert hogy ők egy ilyen „hát majd megegyezik a KISZ meg a Fidesz és akkor majd így épül...” – mi meg azt mondtuk, hogy nem, ez hallgatói ügy és szakmapolitikai ügy. Ugyanakkor volt politikai kontextusa az előbbi miatt. Példának okáért a szintén néhány hétre ezután lezajlott híres rendezvényen – ma már nem annyira emlékeznek rá, akkor óriási jelentősége volt, legalábbis annak tűnt – a sportcsarnokban az akkori kommunista párt főtitkára tartott egy úgynevezett aktív ülést, ahol ott ült több ezer MSZMP pártaktivista, akiknek egy nagy beszédet

mondott Grósz Károly, amely beszédben jelezte, hogy az ellenforradalmi veszélyt elhárítják és például nekünk üzenve jelezte, hogy vegyük tudomásul, hogy az utca is az övék és a sportszarnokok is az övék –, mert mi sportszarnokban rendeztük a mi rendezvényünket.” (Fábri György)

Ezután a társadalom és – ezzel párhuzamosan – a felsőoktatás világát átalakító események felgyorsultak. 1989. január elsején új felvételi rendelet lépett érvénybe, melyben az MKM meghatározta, hogy mindenkit fel kell venni az adott intézménybe, aki a felvételi kritériumokat teljesítette és eltörölték a szülők érdemeinek figyelembevételét a felvételi döntéskor. 1989. március 1-én először lehetett úgy beadni a felvételi jelentkezés lapot, hogy nem kellett szerepelnie rajta a középiskolai KISZ jellemzésének, ajánlásának. 1989. április 21-én XII. kongresszusán megszűnt a Kommunista Ifjúsági Szövetség, a KISZ. 1989. május 6-án hallgatókkal és fiatal oktatókkal megalakult az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség, az OFÉSZ, amely a magyar felsőoktatás reformjának és a rendszerváltoztatás egyik legjelentősebb támogatójává vált.

A HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZATOK

A hallgatói mozgalom nagykorúvá válása az 1993. évi felsőoktatásról szóló LXXX törvény elfogadásával nyer teret.⁷ Ez a „felnőttkor” azonban amellett, hogy törvényileg szabályozott kereteket teremtett, egyfajta aranykalitkába is zárta a diákszervezetet, mely csillogása elhomályosította, a szabályrendszer pedig megdermesztette a tömegmozgalmi (radikális) múltat.

A törvény kimondta a hallgatók önrendelkezéshez és érdekartikulációhoz való jogát, alapot teremtett a demokratikus érdekképviselőlet működéséhez. A hallgatói mozgalom ebben az időszakban a formálódás időszakát lezárta és országos szervein keresztül is hatáskörében partnerre lett a felsőoktatás reformfolyamatának. Miköz-

⁷ Az országos kizárólag hallgatókat tömörítő szervezet a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége (HÖKOSZ) 1994. szeptember 23-án alakult meg.

ben a hallgatói önkormányzatiság hivatali (infrastrukturális és kubatúra) hátterének megteremtése zajlott, a mozgalom a(z) elsősorban a benne dolgozók által megfogalmazott, de mindenképpen) változó igényeknek megfelelően új szemléletmódot épített ki. A hallgatók részére nyújtott szolgáltatások első csírái ekkor alakultak ki (HÖK-ök kezelésben levő egyetemi és főiskolai klubok, fénymásolási szolgáltatások).

Az 1995 és 96-os évek a tandíjról szóló kormányrendeletek válaszreakciói által határozódtak meg, mely egyfelől (a konfliktusokat elleplező, időkérő) visszatalálást jelentett a mozgalmi múlt hagyományaihoz, másrészt a demonstráció rendeleti szabályozásba való torkollása (vége, eredménye) ugyanennek a komplementumát mutatta a „jogászkodástól idegenkedő” diákoknak, akik távolodni kezdtek a vezetőktől, a szervezettől. A mozgalom e szakasza a szabályzatalkotás szóval jellemezhető.⁸

Eközben (1996–1998) a hallgatói kezelésű keretek (hallgatói normativa) felosztása mellett a hallgatói (pénz)ügyekből mind többet magára vállaló hallgatói önkormányzatok sajátos kettősségnek lettek rabjai. Egyfelől a pénzügyi lebonyolításból a tanulmányi osztályok és a gazdasági hivatalok mellé bemozdult HÖK-ök, mivel az ügykezeléssel hivatalizálódtak és ezzel az intézmények vezetése felé megerősödtek, másfelől, éppen a „hivatallá” válás okán folyamatos népszerűség- és bázisvesztésnek tették ki magukat. Ez jelentős hallgatói demokrácia-deficitet okozott. A hallgatói önkormányzatokról az ekkor általánosan elfogadott hallgatói vélekedés szerint túlvállalták magukat, hivatallá lettek és ezzel eltávolodtak az érdekképvisellettől (a szakszervezeti funkciótól), tehát eredeti feladatuktól. E szakasz a viharok időszaka volt.

A felsőoktatás integrációs folyamatával párhuzamosan alakult felsőoktatási szövetségek és a 2000. január 1-ével megalakult integrált egyetemek és főiskolák hallgatói önkormányzatai egyfelől az alapokhoz

⁸ A HÖKOSZ megszüntetése utáni, napjainkban is működő, országos hallgatói szervezet a Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) 1996. december 14-én jött létre. A szervezet létrehozását és feladatainak definiálását a felsőoktatási törvény jelentette..

szándékoztak visszanyúlni (tömegrendezvények, fórumok, viták, aktív kommunikáció), másfelől (a szolgáltatásokban és a pénzügyi számviteli rendszerekben) a szakmaiság és professzionalitás irányába mozdultak (a pénzügyek kezelését leválasztották a szervezetekről, a diákszolgáltatásokra létrejöttek a hallgatói szolgáltató Kht-k, Kft-k akik kizárólag az egyetemeken belüli szolgáltatások terén mozogtak). E szakaszt a defragmentálás melletti küzdelem és a (vissza?)útkeresés időszakaként értelmezhetjük. Az új évezredben kezdődött, de a napjainkban is zajló szakasz az újraformálódás, újraalkotás szavakkal jellemezhető, amely egy hármasságba vonja, de ugyanakkor tovább is szegmentálja a szervezetet. Az első az *érdekképviselési* tér vagy funkció, mely szakszervezet-jellegű mozgásteret használ. A második az *igazgatási* funkció, mely az önkormányzati-szervező jellegben ölt testet. A harmadik a *gazdálkodó* funkció, mely a vállalkozói (vállalkozási) térben működik.

A mozgalom mai tisztségviselői ezen elváló „divíziókban” teljesítik ki önmagukat, kik harsányan képviselik a hallgatótársak (vélt vagy valós) érdekeit, kik rendezvényeket (fesztiválokat, sportversenyeket) szerveznek, kik pedig a diákszolgáltatások, diákvállalkozások terén mozognak, s az ezen keretek között megszerzett ismereteket és ismeretségeket, mint egyfajta kulturális és kapcsolati tőkét gyűjtve-raktározva készülnek a munkaerőpiacon való komoly versenyre. A szegmensek (divíziók) közötti információcsere és együttműködés terei a hallgatói önkormányzati irodák, melyeket még a kilencvenes évek elején harcoltak ki az akkori mozgalmárok. A szegmensek mai tisztségviselői (önkéntesei és dolgozói) karriertervezésük, életpálya-tervezésük szempontjából ily módon már a felsőoktatási szervezeti keret legelején elindulnak a politikai, a közigazgatási, és a pénzpiaci pályaorientációk útján. És egyre nagyobb tudatossággal teszik ezt. A fogyasztói társadalom kiterelvényesedésével, a diákéletformák- életmódok átalakulásával az (érdekképviselések is átalakultak a lázadó campusból vállalkozó campus-szá (Kozma 2004:117-129).

A felsőoktatás-politika rendszerváltás utáni folyamataival párhuzamosan a hallgatói mozgalom, illetve a létrejött önkormányzati szervezetei politikai-gazdasági pozícióba kerültek. A hallgatók politikai cselekvésmintái egyre radikálisabb érdekképviselési, majd később piacgazdasági folyamatokat erősítettek, egyfelől a hallgatói létszám

megnövekedésével, másfelől pedig a piaci viszonyok felsőoktatásban történő előretörésével. A mozgalom kialakulását és későbbi folyamatait, valamint a képviselői magatartásmintákat az említetteken kívül a hallgatói értékorientáció változása és az ezen belüli új értelmiségi szerepvállalás is befolyásolta. A hallgatói elit csoportjait, köztük elsősorban a hallgatói önkormányzatokat, a piac és a politika nagyon heterogénné tette. A kialakult hármas struktúra – az érdekképviselési, a szolgáltatói, és az adminisztrációs struktúra – nemcsak megosztotta a testületeket és a képviselőket, de életre keltett belső konfliktusokat is. Kiemelendő, hogy a belső konfliktusok és azok kezelési módjai, a közéleti cselekvésmintáknak a pártpolitikai iskolákból leszüremkedve, és az egyetemi/felsőoktatás(politikai) hatalmi orientációk és pozíciók okán azonosak a politikai színpad „felnőtt” szereplőinek módszereivel (pl. a tömegmédia professzionális használata).

A magyarországi hallgatói mozgalom utáni hallgatói önkormányzatiság XXI. századi átalakulásának alapja nemcsak a társadalmi környezet (a beiratkozott hallgatóknak az egyetemek már mint egyfajta életformát kínálnak a felsőoktatási életszakaszt), hanem az egyetemek világának átalakulása is. A kreditrendszer bevezetése megszüntette a csoportokat és az évfolyamokat, ilyen módon megszűntek a csoport- és évfolyam érdekek is. Helyüket az egyéni érdekek, például a felsőoktatási (és a későbbi munkapiaci) karrierhez szükséges jó információhoz való hozzáférés érdeke vette át. Mindez az új évezred első évtizedében további flexibilis útkeresésre kényszeríti a magyarországi hallgatói képviselési rendszert.

Ez az átalakulás jelentős veszélyekkel is jár, melynek gyökere a teljes körű szabályozás hiánya és az, hogy a magyarországi felsőoktatási tér (és annak jogi háttere) rendkívül heterogén. Hosszú távon ez az időszak (a XXI. század első fele, a Bolognai Folyamat kezdete, az európai felsőoktatási tér határainak megerősödése) az, amely meghatározza a magyarországi hallgatói mozgalom szerepét (egy más alapokról indult, máshová jutott európai ifjúsági-hallgatói mozgalmi rendszer elemeként), mind pedig az integrált egyetemek súlyát, lehetőségeit és jövőjét akár hazai, akár nemzetközi szinten.

Ugyanakkor el kell mondani azt is, hogy hazánkkal ellenétben a Bolognai Folyamatba bekapcsolódott országok egyetemének 63%-án a diákság szerepvállalása a döntéshozatalban csak formális (részvétel a szenátusban vagy a tanácsban, esetleg kari/tanszéki szinten). (Reichert – Tauch 2003) Az Európai Unió hivatkozott kutatói szerint a hallgatók fele úgy érzi, nemzeti és európai hallgatói szervezeteiken keresztül meglehetősen aktív szerepet játszanak az Európai Felsőoktatási Térség kialakításában, ugyanakkor intézményi, de főleg tanszéki szinten a hallgatók bevonása a különféle kezdeményezésekbe még számos ponton további előrelépéseket igényel. (Reichert – Tauch 2003) A felsőoktatási színpad aktorai közül a hallgatók azok, akik folyamatosan hangsúlyozták a diákközpontú tanulás, a rugalmas tanulási utak és felsőoktatásba jutás értékkeit, akárcsak a tanulmányi terhek empirikus alapokon nyugvó, valós tervezését az egész intézményre kiterjedő kreditrendszer kiépítésekor. Reichert és Tauch szerint a diákság képviselői leginkább a reform alapelvei kapcsán fejezik ki reményeiket, és elsősorban megvalósításukat, folyamatosan redukált értelmezésüket kritizálják, de ugyanakkor különösen sokkal járulnak hozzá ahhoz, hogy bizonyos témakörök (felsőoktatás szociális dimenziója vagy a felsőoktatás, mint közjószág) a szakmai és politikai közbeszédben maradjanak. A hazai példák (pl. szociális érvelés alapú demonstrációk) ezt megerősítik.

Az intézményen belüli hatalmi szerepről szólva el kell mondani azt is, hogy az adott felsőoktatási egység állami (akadémiai) vezetésének (rektori, dékáni szint) kedvezőbb alkupozíciója van egy kis „társadalmi” legitimitású, csekély (vagy nem is létező) hallgatói támogatói körrel bíró HÖK-testülettel szemben. Ez esetben, annak ellenére, hogy a hallgatói képviselő hallgatói érdekérvényesítő képessége csekély, ám személyes háttéralkukban még mozgósíthatja erejét, melyet a felsőoktatási törvény lehetőségként ad, a hallgatói részvételt a kari, intézményi tanácsokban. Megfigyeléseink azt mutatják, hogy a legitimitás hiánya azonban a már korábban vázolt eltávolodás és elszakadás tendenciáját erősíti, ami fokozza a HÖK-tagok egyéni karrierépítésének tünetét, illetve a hallgatói vélemények intézményi képviselője helyett az intézményvezetés véleményének hallgatók felé való eladása szándékának megjelenését. Így válhatnak a hallgatói érdekképviselő

tagjai a felsőoktatási szupermarket eladóivá, holott a diáktársak (de a törvények-szabályzatok is!) a fogyasztóvédelmi szerepet követelik meg a HÖK-től. Egyes esetekben azonban mást konstatálhatunk. Azt is meg kell említsünk, hogy ugyanakkor pedig egyes érdekvédő-szerepek megvalósulását az intézményi megtorló gépezet beindításával juttatja az egyetem „felnőtt” társadalma. A hallgatói autonómia és demokrácia működését ilyen helyzetben segítheti az, hogy ezeket a Bolognai Folyamat alapszellemével ellentétes eseteket a nemzetközi diákszervezet (ESIB) elemzi és publikálja.

Az campusok átrendeződő világát figyelve az láthatjuk, hogy az egyetemek még nem tudnak mit kezdeni azzal, hogy burjánzó civil közélet bontakozik ki a falakon belül. Még úgy tűnik, nem tudnak kilépni a rendszerváltás előtti „egy párt, egy ifjúsági szervezet” gondolati térből, melynek kitágulása, sőt hihetetlenül heterogénné válása a közeljövőben minden bizonnyal megtörténik. A hallgatók mindennapjait át meg átszövi az egyetemi költségvetéstől független civil kezdeményezésekben való részvétel, a szolgáltatások igénybevétele, rendezvények látogatása. Úgy véljük, hogy a hazai „Civiliáda” kitelebélyesedésével mindez fokozódni fog. Az egyetemek még nem látják, hogy lehetőség lakozik a civil közéletiségben. Sőt, egy valóban eleven és fejlődni képes egyetemi közösséghez nélkülözhetetlen szereplők a civilek. Példa is van elég, mégha csírájában is: az adománygyűjtésben, a közösségi szellem fejlesztésében, de a minőségbiztosításban sem lehet mással pótolni a civil szervezetek munkáját. Mindez a civil öntevékenység a hallgatói mozgalomra is inspiráló erővel hathat.

ÖSSZEGEZVE

A nyolcvanas évek végére részlegesen elismert, de arányaiban mindenképpen hatásos ereje volt a hallgatói mozgalomnak, amely akár nagypolitikai, akár egyetempolitikai szintéren érzékelhető hatást fejtett ki.

Az 1989/90-es hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, de főként az azt követő egyetemi és állami vezetőségváltások le-

hetővé tették, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét és a '80-as évek tapasztalataira épülve szervezett egységgé váljon.

Az ezután létrejött politikai-gazdasági vákuumban ez a folyamat azonban akadályokba ütközött, hiszen a demokrácia és az állampolgári jogok égisze alatt számos társadalompolitikai csoportosulás látott napvilágot, amelyek mind az új rendszert igyekeztek legitimálni. Ily módon (hasonlóan a MEFESZ 1956. október 23-a utáni szerepéhez) a magyarországi hallgatói mozgalom katalizátor-szerepe véget ért, mivel sem politikai (pártszerű), sem pedig szakszervezeti utat nem kívánt magának.

A hallgatói mozgalom nagykorúvá válása az 1993. évi felsőoktatásról szóló LXXX törvény elfogadásával nyer teret. Ez a „felnőttkor” azonban amellet, hogy törvényileg szabályozott kereteket teremtet, egyfajta aranykalitkába is zárta a diákszervezetet, melynek csillogása elhomályosította, a szabályrendszer pedig megdermesztette a tömegmozgalmi (radikális) múltat.

Az ezredfordulóra a magyarországi hallgatói demokrácia megerősödött és a felsőoktatás-, illetve az egyetempolitika színpadának meghatározó aktorává vált. Az új évezredben azonban új kihívások jelentek meg, melyek jelentősen átalakították a hallgatói önkormányzatok életét és ugyanakkor ontológiai útkeresésre kényszerítették őket.

Mindezek által összességében azt mondhatjuk, hogy a fejlődésben Európában példátlan magyarországi hallgatói önkormányzati mozgalom a felsőoktatási rendszer számára alapvető érték, a magyarországi felsőoktatás kiterbélyesedésével pedig a magyar ifjúság számára a demokratikus elvek és polgári szabadságjogok alapján álló eleven társadalom létezésének egyik nem formális, támogató iskolája.

IRODALOM

- Az ügy érdekében*, beszélgetés Pikó Andrással. In. *Gondolat-jel* 1985/4. 20-26
- BALOG IVÁN (1993): Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években In. *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szeged: JATE, 24-25
- BATESON, ROSITSA – TAYLOR, JOHN: Student Involvement in University Life – Beyond Political Activism and University Governance: a view from Central and Eastern Europe. In. *European Journal of Education*, Vol. 39, No. 4, 2004
- GÁBOR KÁLMÁN (1993): Az ifjúsági korszakváltás, avagy az ifjúsági és a politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. In. *INFO-Társadalomtudomány* 26. szám 5-21 és Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2006) *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere, 351-384
- GÁBOR KÁLMÁN (2006): Ifjúsági korszakváltás. Globalizáció – globalitás – lokalitás. In. Biró István (szerk.): *Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 2.0* Szeged: Belvedere, 5-40
- JANCSÁK CSABA – MATISCSÁK ATTILA (2004): Hallgatói mozgalom és az önkormányzatiság a '80-as '90-es években. In. Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – Ifjúság az új évezredben*. Budapest – Szeged: MTA SZKI – PH FOK – Belvedere Meridionale, 150-166
- JANCSÁK CSABA (2007): Kísérlet a perifériáról a centrumba kerülésre – az 1956. évi MEFESZ, mint az oktatáspolitikai alakítója. In. *Az 1956-os szabadságharc és utóélete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 46-56
- KISS TAMÁS (2002): *Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége – 1956, Szeged*. Szeged: Belvedere Meridionale
- KOZMA TAMÁS (2004): *Kié az egyetem?* Budapest: Új Mandátum
- PALOVECZ JÁNOS (1981): *Magyar felsőoktatás helyzete*. Budapest: OKI
- REICHERT, S. – TAUCH, CH. (2003): *Trends 2003 – Progress towards the the European Higher Education Area. Bologna four years after: Steps toward sustainable reform of higher education in Europe*. Bruxelles: European University Association http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/Trends_III_neu.pdf Utolsó letöltés:

2007.06. 30. 11:20

- SZABÓ MÁTÉ (1986): Alternatív társadalmi mozgalmak és reform Magyarországon In: Ifjúsági Szemle 86/6 Interneten itt: http://www.hallgatoimozgalom.hu/pdf/szabo-alternativ_tarsadalmi_mozgalmak.pdf Utolsó letöltés: 2008.03.20. 18:50
- SZABÓ MÁTÉ (1988): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás*. Budapest, 1998, Villányi úti könyvek
- ZINNECKER, JÜRGEN (1986): A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In. Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk) (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere 69-94
- ZINNECKER, JÜRGEN (1990): Gyermekkor, ifjúság és szociokulturális változások. In. Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk) (2006): *Ifjúságszociológia*. Szeged: Belvedere 95-116